

GUJARAT DAY

Home > General Knowledge > ભારતનું બંધારણ: કોણે લખ્યું, અનુચ્છેદ, આમુખ, બુક PDF | Bharat Nu Bandharan...

General Knowledge

ભારતનું બંધારણ: કોણે લખ્યું, અનુચ્છેદ, આમુખ, બુક PDF | Bharat Nu Bandharan In Gujarati

By Rishita 10/06/2026

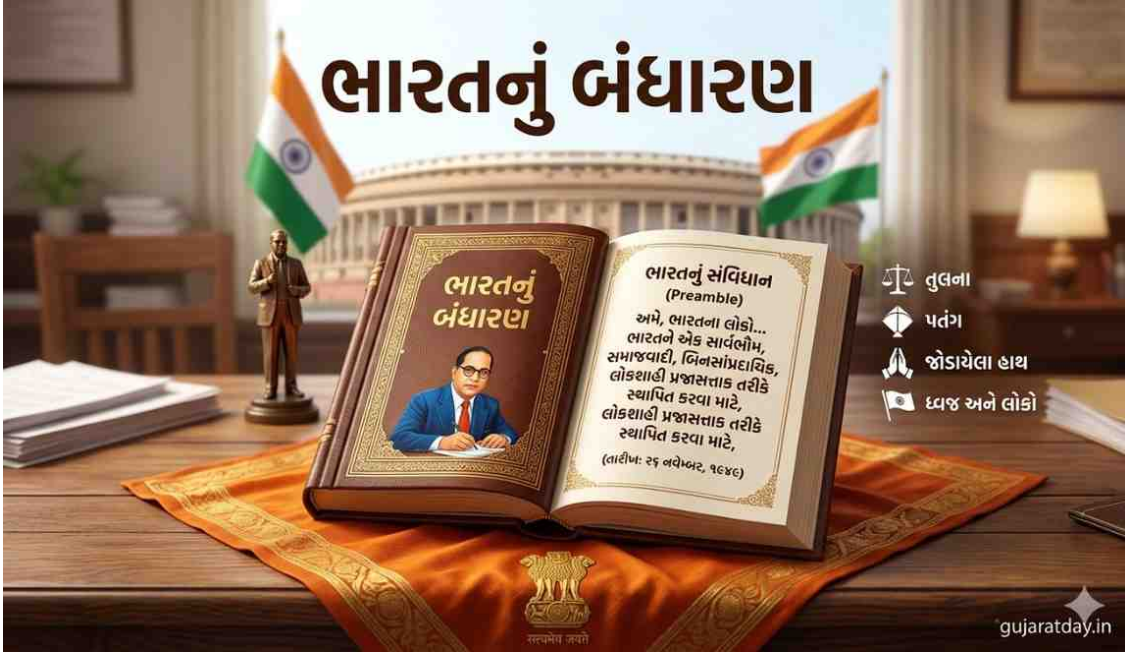
1 0

ભારત વિશ્વનું સૌથી મોટું લોકશાહી રાષ્ટ્ર છે. આ લોકશાહી વ્યવસ્થાને મજબૂત આધાર આપતું દસ્તાવેજ એટલે ભારતનું બંધારણ. દેશના શાસન, નાગરિકોના અધિકારો, સરકારની જવાબદારીઓ અને ન્યાયતંત્રની કામગીરી માટે જે નિયમો અને સિદ્ધાંતો બનાવવામાં આવ્યા છે તેને બંધારણ કહેવામાં આવે છે.

આ લેખમાં આપણે ભારતના બંધારણનો ઇતિહાસ, કોણે લખ્યું, બંધારણ સભા, આમુખ (Preamble), મહત્વના અનુચ્છેદો, મૂળભૂત અધિકારો, મૂળભૂત કર્તવ્યો, બંધારણની વિશેષતાઓ અને PDF વિશે વિગતવાર માહિતી મેળવીશું.

ભારતનું બંધારણ વિશે માહિતી (Bharat Nu Bandharan In Gujarati)

ભારતીય લોકશાહી અને શાસન વ્યવસ્થાનો એકમાત્ર આધારસ્તંભ એટલે આપણું સંવિધાન. સમગ્ર વિશ્વની પ્રણાલીઓ વચ્ચે ભારતનું બંધારણ પોતાનું એક વિશિષ્ટ અને અતુલ્ય સ્થાન ધરાવે છે. કોઈપણ સાર્વભૌમ દેશને ચલાવવા માટે નિયમો, કાયદાઓ અને આદર્શોની આવશ્યકતા હોય છે.

ભારતનું બંધારણ વિશ્વના સૌથી વિશાળ અને વિગતવાર લખિત બંધારણોમાંનું એક માનવામાં આવે છે. તેની રચના વખતે અમેરિકા, બ્રિટન, આયર્લેન્ડ, કેનેડા, ઓસ્ટ્રેલિયા અને અન્ય ઘણા દેશોના બંધારણોમાંથી ઉપયોગી જોગવાઈઓનો અભ્યાસ કરવામાં આવ્યો હતો.

મૂળભૂત રીતે ભારતીય સંવિધાન સંઘીય પ્રણાલી પર આધારિત છે, પરંતુ કટોકટી જેવી પરિસ્થિતિઓમાં તે એકતંત્રી સ્વરૂપ ધારણ કરી શકે છે. આ લવચીકતા અને કઠોરતાનું મિશ્રણ જ તેને વિશ્વના અન્ય દેશોના બંધારણોથી અલગ પાડે છે. ભારતમાં કાયદાનું શાસન સ્થાપિત કરવામાં આ મહાન દસ્તાવેજનો સૌથી મોટો ફાળો રહ્યો છે.

બંધારણની ઐતિહાસિક પૃષ્ઠભૂમિ અને નિર્માણ પ્રક્રિયા

ભારતીય બંધારણના નિર્માણની પ્રક્રિયા અચાનક શરૂ થઈ ન હતી, પરંતુ તેની પાછળ લાંબો વૈચારિક અને ઐતિહાસિક સંઘર્ષ રહેલો છે. બ્રિટિશ શાસન દરમિયાન સમયસમય પર લાવવામાં આવેલા વિવિધ કાયદાઓ, જેમ કે રેગ્યુલેટિંગ એક્ટ ૧૭૭૩, ગવર્નમેન્ટ ઓફ ઇન્ડિયા એક્ટ ૧૮૫૮ અને ખાસ કરીને ગવર્નમેન્ટ ઓફ ઇન્ડિયા એક્ટ ૧૯૩૫ એ ભારતના બંધારણીય માળખાને ઘડવામાં મહત્વની ભૂમિકા ભજવી હતી.

૧૯૩૪માં પ્રથમ વખત એમ. એન. રોય (માનવેન્દ્રનાથ રોય) દ્વારા સત્તાવાર રીતે ભારત માટે એક સ્વતંત્ર બંધારણ સભાની માંગણી કરવામાં આવી હતી. ત્યારબાદ કોંગ્રેસે પણ આ માંગણીને ગંભીરતાથી સ્વીકારી અને બ્રિટિશ સરકાર સમક્ષ રજૂ કરી. બીજા વિશ્વયુદ્ધ પછી બ્રિટનમાં સત્તા પરિવર્તન થયું અને વડાપ્રધાન ક્લેમેન્ટ એટલીએ ભારતની આઝાદી અને બંધારણ નિર્માણ માટે માર્ગ મોકળો કર્યો.

કેબિનેટ મિશન યોજના (૧૯૪૬)

બ્રિટિશ સરકાર દ્વારા ત્રણ ઉચ્ચ સ્તરીય પ્રધાનોને ભારત મોકલવામાં આવ્યા, જેને 'કેબિનેટ મિશન' કહેવામાં આવે છે. આ મિશનમાં સર સ્ટેફર્ડ ક્રિપ્સ, લોર્ડ પેથિક લોરેન્સ અને એ. વી. એલેક્ઝાન્ડર સામેલ હતા. આ મિશનની ભલામણોના આધારે જ ભારતમાં બંધારણ સભા (Constituent Assembly) ની રચના માટે પરોક્ષ ચૂંટણીઓ યોજાઈ હતી.

બંધારણ સભાની સભ્ય સંખ્યા અને બેઠકો

શરૂઆતમાં અવિભાજિત ભારત માટે બંધારણ સભાની કુલ સભ્ય સંખ્યા ૩૮૯ નક્કી કરવામાં આવી હતી. પરંતુ ભારત અને પાકિસ્તાનના ભાગલા પછી આ સંખ્યા ઘટીને ૨૮૯ થઈ ગઈ હતી. આ સભામાં ભારતના તમામ પ્રદેશો, ધર્મો અને વર્ગોના પ્રતિનિધિઓનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો હતો, જેથી એક સર્વગ્રાહી દસ્તાવેજ તૈયાર થઈ શકે.

- **પ્રથમ બેઠક:** ૯ ડિસેમ્બર, ૧૯૪૬ ના રોજ નવી દિલ્હીના કાઉન્સિલ ચેમ્બરના પુસ્તકાલય ભવનમાં બંધારણ સભાની પ્રથમ બેઠક મળી હતી. આ બેઠકમાં વરિષ્ઠ સભ્ય ડૉ. સચ્ચિદાનંદ સિન્હાને અસ્થાયી અધ્યક્ષ તરીકે ચૂંટવામાં આવ્યા હતા. મુસ્લિમ લીગે આ પ્રથમ બેઠકનો બહિષ્કાર કર્યો હતો.
- **કાયમી અધ્યક્ષ:** ૧૧ ડિસેમ્બર, ૧૯૪૬ ના રોજ ડૉ. રાજેન્દ્ર પ્રસાદને બંધારણ સભાના કાયમી અધ્યક્ષ તરીકે સર્વાનુમતે ચૂંટવામાં આવ્યા. તેમની સાથે એચ. સી. મુખર્જીને ઉપાધ્યક્ષ અને સર બી. એન. રાવને બંધારણીય સલાહકાર તરીકે નિયુક્ત કરાયા હતા.
- **ઉદ્દેશ્ય પ્રસ્તાવ:** ૧૩ ડિસેમ્બર, ૧૯૪૬ ના રોજ પંડિત જવાહરલાલ નેહરુએ બંધારણ સભા સમક્ષ ઐતિહાસિક 'ઉદ્દેશ્ય પ્રસ્તાવ' (Objective Resolution) રજૂ કર્યો. આ પ્રસ્તાવમાં ભારતીય બંધારણના મૂળભૂત આદર્શો અને ફિલસૂફીની ઝાંખી હતી, જેને ૨૨ જાન્યુઆરી, ૧૯૫૦ ના રોજ સર્વસંમતિથી સ્વીકારવામાં આવ્યો. આ જ ઉદ્દેશ્ય પ્રસ્તાવ આગળ જતાં આપણા બંધારણનું 'આમુખ' બન્યો.

ભારતનું બંધારણ કોણે લખ્યું? (ઘડવૈયાઓ અને સમિતિઓ)

જ્યારે સવાલ પૂછવામાં આવે કે ભારતનું બંધારણ કોણે લખ્યું, ત્યારે સહજ રીતે જ ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરનું નામ મોખરે આવે છે. પરંતુ આ એક વિશાળ સામૂહિક કાર્ય હતું જેમાં અનેક વિદ્વાનોએ પોતાનું પ્રદાન આપ્યું હતું. બંધારણના ઘડતર માટે બંધારણ સભા દ્વારા વિવિધ વિષયો પર કામ કરવા માટે નાની-મોટી અનેક સમિતિઓની રચના કરવામાં આવી હતી.

મુસદ્દા સમિતિ (Drafting Committee)

બંધારણ સભાની તમામ સમિતિઓમાં સૌથી મહત્વપૂર્ણ સમિતિ 'મુસદ્દા સમિતિ' અથવા 'પ્રારૂપ સમિતિ' હતી. આ સમિતિની સ્થાપના ૨૯ ઓગસ્ટ, ૧૯૪૭ ના રોજ કરવામાં આવી હતી. આ સમિતિનું મુખ્ય કાર્ય સમગ્ર દેશ અને વિદેશના બંધારણોનો અભ્યાસ કરીને ભારત માટે બંધારણનો કાચો ખરડો (Draft) તૈયાર કરવાનું હતું.

ડૉ. ભીમરાવ રામજી આંબેડકર (ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર) આ મુસદ્દા સમિતિના અધ્યક્ષ હતા. તેમની અતુલ્ય કાનૂની ક્ષમતા, વિદ્વતા અને તાર્કિક શક્તિના કારણે તેમને '**ભારતીય બંધારણના પિતા**' (**Father of the Indian Constitution**) અથવા '**આધુનિક મનુ**' તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. તેમણે વિશ્વના લગભગ ૬૦ થી વધુ દેશોના બંધારણોનો ઊંડો અભ્યાસ કર્યો હતો અને તેમાંથી સર્વોત્તમ તત્વોને ભારતીય પરિપ્રેક્ષ્યમાં ઢાળ્યા હતા.

મુસદ્દા સમિતિમાં ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઉપરાંત અન્ય ૬ મહત્વના સભ્યો સામેલ હતા.

- એન. ગોપાલસ્વામી આયંગર
- અલ્લાદી કૃષ્ણસ્વામી અય્યર
- ડૉ. કે. એમ. મુનશી (કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી – જેઓ ગુજરાતના ગૌરવ હતા)
- સૈયદ મોહમ્મદ સાદુલ્લા
- એન. માધવ રાવ (બી. એલ. મિત્તલના રાજીનામા બાદ આવ્યા)
- ટી. ટી. કૃષ્ણમાચારી (ડી. પી. ખેતાનના અવસાન બાદ આવ્યા)

અન્ય મહત્વની સમિતિઓ અને તેમના અધ્યક્ષ

બંધારણ સભાના કાર્યને સુચારુ રૂપે ચલાવવા માટે અન્ય કમિટીઓ પણ કાર્યરત હતી, જે નીચે મુજબના કોષ્ટકમાં દર્શાવવામાં આવી છે:

સમિતિનું નામ	અધ્યક્ષનું નામ
સંઘ શક્તિ સમિતિ	પંડિત જવાહરલાલ નેહરુ
સંઘ બંધારણ સમિતિ	પંડિત જવાહરલાલ નેહરુ
પ્રાંતીય બંધારણ સમિતિ	સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ
મૂળભૂત અધિકારો અને લઘુમતીઓ સંબંધિત સલાહકાર સમિતિ	સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ
પ્રક્રિયા નિયમ સમિતિ	ડૉ. રાજેન્દ્ર પ્રસાદ
સંચાલન સમિતિ (Steering Committee)	ડૉ. રાજેન્દ્ર પ્રસાદ
રાષ્ટ્રધ્વજ સંબંધિત તદ્દર્થ (Ad-hoc) સમિતિ	ડૉ. રાજેન્દ્ર પ્રસાદ
કાર્યસંચાલન સમિતિ	ડૉ. કે. એમ. મુનશી

હસ્તાક્ષર અને કલાત્મક સુશોભન

ભારતનું મૂળ બંધારણ કોઈ ટાઈપરાઈટર કે પ્રિન્ટિંગ મશીન દ્વારા છાપવામાં આવ્યું ન હતું, પરંતુ તેને સંપૂર્ણપણે હાથથી લખવામાં આવ્યું હતું.

- **કેલિગ્રાફર (હસ્તલેખક):** દિલ્હીના પ્રખ્યાત હસ્તલેખક **પ્રેમ બિહારી નારાયણ રાયઝાદા** એ ભારતનું મૂળ બંધારણ પોતાના હાથથી સુંદર ઇટાલિક શૈલીમાં લખ્યું હતું. તેમણે આ કાર્ય માટે કોઈ ફી લીધી ન હતી, માત્ર દરેક પાના પર પોતાનું નામ અને અંતિમ પાના પર પોતાના ગુરુ/દાદાનું નામ લખવાની શરત રાખી હતી.
- **ચિત્રકામ અને સુશોભન:** બંધારણના દરેક પૃષ્ઠને ભારતની સંસ્કૃતિ, ઇતિહાસ અને પૌરાણિક કથાઓના ચિત્રોથી સજાવવાનું કાર્ય શાંતિનિકેતનના પ્રખ્યાત ચિત્રકાર **નંદલાલ બોઝ** અને તેમના શિષ્યો (જેમાં રામમનોહર સિંહા સામેલ હતા) દ્વારા કરવામાં આવ્યું હતું. તેમાં વૈદિક કાળ, રામાયણ, મહાભારત, બુદ્ધ, મહાવીર, અશોક, અકબર અને શિવાજી મહારાજથી લઈને આઝાદીની લડતના ચિત્રો કંડારવામાં આવ્યા છે.

બંધારણના નિર્માણનો સમયગાળો અને સ્વીકૃતિ

ભારતનું આ મહાન બંધારણ તૈયાર કરવામાં બંધારણ સભાને એક વિશાળ સમયગાળો લાગ્યો હતો. આ સમય દરમિયાન સભાના સભ્યોએ દરેક કલમ અને શબ્દ પર વ્યાપક ચર્ચા-વિચારણા અને વાદ-વિવાદ કર્યા હતા જેથી ભવિષ્યમાં કોઈ કાનૂની અસ્પષ્ટતા ન રહે.

- **કુલ સમયગાળો:** ૨ વર્ષ, ૧૧ મહિના અને ૧૮ દિવસ.
- **કુલ બેઠકો/અધિવેશન:** આ સમય દરમિયાન બંધારણ સભાના કુલ ૧૧ અધિવેશનો મળ્યા હતા અને ૧૬૫ દિવસ સુધી સભાઓ ચાલી હતી. બંધારણના મુસદ્દા પર ૧૧૪ દિવસ સુધી વિચાર-વિમર્શ થયો હતો.
- **અંદાજિત ખર્ચ:** તે સમયે બંધારણ તૈયાર કરવા પાછળ અંદાજે ₹૬૪ લાખ રૂપિયાનો ખર્ચ થયો હતો.
- **બંધારણનો સ્વીકાર:** ૨૬ નવેમ્બર, ૧૯૪૯ ના રોજ બંધારણ સભા દ્વારા આ બંધારણને વિધિવત રીતે સ્વીકારવામાં આવ્યું અને પસાર કરવામાં આવ્યું. આથી જ ભારતમાં દર વર્ષે **૨૬ નવેમ્બરને 'બંધારણ દિવસ' (Constitution Day) કે સંવિધાન દિવસ** તરીકે ઉજવવામાં આવે છે. આ દિવસે હાજર ૨૮૪ સભ્યોએ બંધારણની નકલ પર હસ્તાક્ષર કર્યા હતા.
- **પૂર્ણ અમલીકરણ:** ૨૬ જાન્યુઆરી, ૧૯૫૦ ના રોજ સમગ્ર દેશમાં ભારતનું બંધારણ સંપૂર્ણપણે લાગુ કરવામાં આવ્યું. આ સાથે જ ભારત એક સાર્વભૌમ લોકતાંત્રિક પ્રજાસત્તાક દેશ બન્યો. ૨૬ જાન્યુઆરીની પસંદગી એટલા માટે કરવામાં આવી હતી કારણ કે ૨૬ જાન્યુઆરી, ૧૯૩૦ ના રોજ કોંગ્રેસે રાષ્ટ્રવ્યાપી 'પૂર્ણ સ્વરાજ દિવસ' ઉજવ્યો હતો. આ ઐતિહાસિક દિવસની યાદમાં દર વર્ષે ૨૬ જાન્યુઆરીને આપણે '**પ્રજાસત્તાક દિવસ' (Republic Day)** તરીકે ધામધૂમથી ઉજવીએ છીએ.

બંધારણનું આમુખ (Preamble of the Constitution)

બંધારણની શરૂઆત તેના 'આમુખ' થી થાય છે. આમુખ એટલે બંધારણની પ્રસ્તાવના, પ્રારંભિક ઓળખપત્ર અથવા તેનો નીચોડ. જેમ કોઈપણ પુસ્તકની શરૂઆતમાં તેની પ્રસ્તાવના હોય છે જે પુસ્તકના ઉદ્દેશ્યને સ્પષ્ટ કરે છે, તેવી જ રીતે આમુખ એ ભારતીય બંધારણના આત્મા, આદર્શો અને

લક્ષ્યોનું પ્રતિબિંબ છે. પ્રખ્યાત ન્યાયવિદ એન. એ. પાલખીવાલાએ આમુખને 'બંધારણનું ઓળખપત્ર' (**Identity Card of the Constitution**) કહ્યું છે, જ્યારે કનૈયાલાલ મુનશીએ તેને 'રાજકીય કુંડળી' (**Horoscope**) તરીકે ઓળખાવ્યું છે.

ગુજરાતીમાં બંધારણનું મૂળ આમુખ નીચે મુજબ છે:

“અમે ભારતના લોકો, ભારતને એક સાર્વભૌમ, સમાજવાદી, બિનસાંપ્રદાયિક, લોકતંત્રાત્મક પ્રજાસત્તાક તરીકે સંસ્થાપિત કરવાનો તથા તેના તમામ નાગરિકોને:

સામાજિક, આર્થિક અને રાજકીય ન્યાય;

વિચાર, અભિવ્યક્તિ, માન્યતા, ધર્મ અને ઉપાસનાની સ્વતંત્રતા;

દરજેઠા અને તકની સમાનતા;

પ્રાપ્ત કરાવવા માટે તથા તે બધામાં વ્યક્તિની ગરિમા અને રાષ્ટ્રની એકતા અને અખંડિતતા સુદૃઢ કરે એવી બંધુતા વિકસાવવાનો ગંભીરતાપૂર્વક સંકલ્પ કરીને;

અમારી આ બંધારણ સભામાં આજે છવ્વીસ નવેમ્બર, ૧૯૪૯ ના રોજ આથી આ બંધારણને સ્વીકારીએ છીએ, અધિનિયમિત કરીએ છીએ અને અમને પોતાને અર્પિત કરીએ છીએ.”

આમુખના મુખ્ય તત્વો અને શબ્દોનું વિશ્લેષણ

આમુખમાં વપરાયેલા એક-એક શબ્દ પાછળ ઊંડો અર્થ અને ફિલસૂફી છુપાયેલી છે, જેને સમજવી ખૂબ જ જરૂરી છે.

- **અમે ભારતના લોકો (We, the People of India):** આ શબ્દ દર્શાવે છે કે ભારતીય બંધારણનો અંતિમ સ્ત્રોત અને સર્વોચ્ચ સત્તા ભારતની જનતા પાસે છે. બંધારણ જનતા દ્વારા જનતા માટે બનાવવામાં આવ્યું છે.
- **સાર્વભૌમ (Sovereign):** ભારત સંપૂર્ણપણે સ્વતંત્ર રાષ્ટ્ર છે. તે પોતાના આંતરિક અને બાહ્ય નિર્ણયો લેવા માટે કોઈપણ વિદેશી શક્તિ કે દેશ પર નિર્ભર નથી.
- **સમાજવાદી (Socialist):** ભારતીય સમાજવાદ એ લોકતાંત્રિક સમાજવાદ છે, જેનો ઉદ્દેશ્ય દેશમાંથી ગરીબી, અજ્ઞાનતા, રોગચાળો અને અવસરની અસમાનતાને નાબૂદ કરવાનો છે. તે માર્ક્સવાદી સમાજવાદ નથી પરંતુ ગાંધીવાદી અને નહેરૂવાદી વિચારસરણી તરફ ઝુકેલો છે.
- **બિનસાંપ્રદાયિક (Secular):** રાજ્યનો પોતાનો કોઈ સત્તાવાર ધર્મ નથી. ભારતમાં તમામ ધર્મોને સમાન દરજ્જો, રક્ષણ અને સન્માન પ્રાપ્ત છે. સરકાર ધર્મના આધારે નાગરિકો વચ્ચે કોઈ ભેદભાવ રાખશે નહીં.
- **લોકતંત્રાત્મક (Democratic):** ભારતમાં જનતા દ્વારા ચૂંટાયેલી સરકાર શાસન કરે છે. પુખ્ત વય મતાધિકાર (૧૮ વર્ષ કે તેથી વધુ ઉંમરના નાગરિકો માટે) દ્વારા જનતા પોતાના પ્રતિનિધિઓ ચૂંટે છે.
- **પ્રજાસત્તાક (Republic):** આનો અર્થ એ થાય કે ભારતનો રાષ્ટ્રાધ્યક્ષ (રાષ્ટ્રપતિ) વંશપરંપરાગત (રાજાશાહીની જેમ) હોતો નથી, પરંતુ તે જનતા દ્વારા પરીક્ષક કે પ્રત્યક્ષ રીતે ચોક્કસ સમયગાળા માટે ચૂંટાઈને આવે છે.
- **ન્યાય (Justice):** આમુખમાં ત્રણ પ્રકારના ન્યાયની વાત કરવામાં આવી છે – સામાજિક (જ્ઞાતિ, લિંગ કે ધર્મના આધારે ભેદભાવ ન કરવો), આર્થિક (સંપત્તિ અને આવકની અસમાનતા દૂર કરવી) અને રાજકીય (તમામ નાગરિકોને રાજનીતિમાં સમાન ભાગીદારી આપવી).
- **સ્વતંત્રતા (Liberty):** નાગરિકોને પોતાના વિચારો વ્યક્ત કરવાની, કોઈપણ ધર્મ પાળવાની અને ઉપાસના કરવાની સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા છે, જે નાગરિકના વ્યક્તિગત વિકાસ માટે અનિવાર્ય છે.
- **સમાનતા (Equality):** દેશના તમામ નાગરિકો કાયદાની નજરમાં સમાન છે અને દરેકને વિકાસ માટે સમાન તકો પ્રદાન કરવામાં આવશે.
- **બંધુતા (Fraternity):** દેશના તમામ નાગરિકો વચ્ચે ભાઈચારો અને એકતાની ભાવના વિકસાવવી, જેનાથી વ્યક્તિનું સન્માન અને રાષ્ટ્રની અખંડિતતા જળવાઈ રહે.

આમુખમાં સુધારો

ભારતના ઇતિહાસમાં બંધારણના આમુખમાં અત્યાર સુધીમાં માત્ર એક જ વાર સુધારો કરવામાં આવ્યો છે. ૪૨મો બંધારણીય સુધારો, ૧૯૭૬ (જેને લઘુ બંધારણ પણ કહે છે) દ્વારા આમુખમાં ત્રણ નવા શબ્દો ઉમેરવામાં આવ્યા હતા:

૧. સમાજવાદી (Socialist)
૨. બિનસાંપ્રદાયિક (Secular)
૩. અખંડિતતા (Integrity)

કેશવાનંદ ભારતી વિરુદ્ધ કેરળ રાજ્ય કેસ (૧૯૭૩) માં સર્વોચ્ચ અદાલતે ચુકાદો આપ્યો હતો કે આમુખ એ બંધારણનો જ એક ભાગ છે અને સંસદ તેમાં સુધારો કરી શકે છે, પરંતુ તે બંધારણના 'મૂળભૂત માળખા' (Basic Structure) ને નુકસાન પહોંચાડી શકે નહીં.

બંધારણના મુખ્ય સ્ત્રોત (વિદેશી પ્રભાવ)

ભારતનું બંધારણ ઘડતી વખતે મુસદ્દા સમિતિએ વિશ્વના અન્ય સફળ લોકશાહી દેશોના બંધારણોની સારી અસરો અને કાયદાકીય જોગવાઈઓનો સ્વીકાર કર્યો હતો. આ કારણે કેટલાક વિવેચકો તેને 'ભીખનો થેલો' પણ કહે છે, પરંતુ ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરે સ્પષ્ટ કર્યું હતું કે અન્ય દેશોના સારા વિચારોને પોતાના દેશની પરિસ્થિતિ મુજબ અપનાવવામાં કોઈ શરમ ન હોવી જોઈએ.

ભારતીય બંધારણ પર સૌથી વધુ પ્રભાવ **ભારત સરકાર કાયદો, ૧૯૩૫ (Government of India Act, 1935)** નો રહ્યો છે. આપણા બંધારણના લગભગ ૨૫૦ થી વધુ અનુચ્છેદો આ કાયદામાંથી સીધા અથવા સામાન્ય ફેરફાર સાથે લેવામાં આવ્યા છે.

અન્ય દેશોમાંથી લેવામાં આવેલા મુખ્ય સ્ત્રોતો નીચે મુજબના કોષ્ટકમાં વિગતવાર દર્શાવવામાં આવ્યા છે.

દેશનું નામ	બંધારણીય સ્ત્રોત / લીધેલી જોગવાઈઓ
બ્રિટન (યુનાઇટેડ કિંગડમ)	સંસદીય શાસન પ્રણાલી, કાયદાનું શાસન, એકલ નાગરિકતા, ટ્રિગ્ગરી સંસદ (લોકસભા-રાજ્યસભા), કાયદો બનાવવાની પ્રક્રિયા, સ્પીકર પદ.
અમેરિકા (USA)	મૂળભૂત અધિકારો (Fundamental Rights), ન્યાયિક પુનરાવલોકન (Judicial Review), ન્યાયતંત્રની સ્વતંત્રતા, રાષ્ટ્રપતિ પર મહાભિયોગ (Impeachment) ની પ્રક્રિયા, સર્વોચ્ચ અદાલત અને વડી અદાલતના ન્યાયાધીશોને હોદ્દા પરથી હટાવવાની પ્રક્રિયા, ઉપરાષ્ટ્રપતિનું પદ.
આયર્લેન્ડ	રાજ્યનીતિના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો (DPSP), રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણીની પદ્ધતિ, રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા રાજ્યસભામાં સાહિત્ય, કલા અને વિજ્ઞાન ક્ષેત્રના ૧૨ સભ્યોની નિમણૂક.
કેનેડા	સશક્ત કેન્દ્ર ધરાવતું સંઘીય માળખું, કેન્દ્ર પાસે રહેલી અવશિષ્ટ સત્તાઓ (Residuary Powers), કેન્દ્ર દ્વારા રાજ્યોના રાજ્યપાલની નિમણૂક, સર્વોચ્ચ અદાલતનું સલાહકારી અધિકારક્ષેત્ર.
ઓસ્ટ્રેલિયા	સંવર્તી સૂચિ (સમવર્તી યાદી - Concurrent List), સંસદના બંને ગૃહોની સંયુક્ત બેઠક (Joint Sitting), વેપાર અને વાણિજ્યની સ્વતંત્રતા, આમુખની ભાષા.
જર્મની (વાયમર બંધારણ)	કટોકટી (Emergency) દરમિયાન મૂળભૂત અધિકારોનું મોકૂફ રાખવું.
સોવિયત યુનિયન (હાલનું રશિયા)	મૂળભૂત ફરજો (Fundamental Duties), આમુખમાં સામાજિક, આર્થિક અને રાજકીય ન્યાયનો આદર્શ.
ફ્રાન્સ	પ્રજાસત્તાક માળખું, આમુખમાં સ્વતંત્રતા, સમાનતા અને બંધુતાના આદર્શો.
દક્ષિણ આફ્રિકા	બંધારણીય સુધારાની પ્રક્રિયા (Constitutional Amendment), રાજ્યસભાના સભ્યોની ચૂંટણી પ્રક્રિયા.
જાપાન	કાયદા દ્વારા સ્થાપિત પ્રક્રિયા (Procedure established by law).

બંધારણના ભાગો, અનુચ્છેદ અને અનુસૂચિઓનું માળખું

ભારતીય બંધારણ એક અત્યંત સુવ્યવસ્થિત ગ્રંથ છે જેને અલગ-અલગ પ્રકરણો અને કલમોમાં વહેંચવામાં આવ્યો છે. કાયદાની ભાષામાં આપણે તેને ભાગ (Parts), અનુચ્છેદ (Articles) અને અનુસૂચિ (Schedules) તરીકે ઓળખીએ છીએ.

ભારતીય બંધારણને વિશ્વના સૌથી વધુ વિગતવાર અને સુવ્યવસ્થિત લખિત બંધારણોમાં સ્થાન અપાવે છે. આ માળખાના કારણે દેશની લોકશાહી વ્યવસ્થા સુચારુ રીતે કાર્ય કરી શકે છે અને નાગરિકોના અધિકારો તેમજ સરકારની જવાબદારીઓ વચ્ચે યોગ્ય સંતુલન જાળવી શકાય છે.

મૂળ બંધારણ વિરુદ્ધ વર્તમાન બંધારણ

૨૬ જાન્યુઆરી, ૧૯૫૦ ના રોજ જ્યારે બંધારણ લાગુ થયું ત્યારે તેનું માળખું અલગ હતું અને સમય જતાં થયેલા બંધારણીય સુધારાઓના કારણે વર્તમાન માળખામાં ફેરફાર થયો છે.

- **મૂળ બંધારણ (૧૯૫૦):** ૨૨ ભાગ, ૩૫૫ અનુચ્છેદ અને ૮ અનુસૂચિઓ.
- **વર્તમાન બંધારણ (૨૦૨૬ ના સંદર્ભમાં):** ૨૫ ભાગ (ગણતરીની દ્રષ્ટિએ, મૂળ ભાગ ૨૨ જ છે પરંતુ તેમાં ૪A, ૯A, ૯B અને ૧૪A જેવા પેટાભાગો ઉમેરાયા છે અને ભાગ ૭ ૨૬ કરાયો છે), ૪૭૦ થી વધુ અનુચ્છેદ અને ૧૨ અનુસૂચિઓ.

બંધારણની તમામ ૧૨ અનુસૂચિઓ (Schedules)

અનુસૂચિઓ એ બંધારણના અંતમાં આપવામાં આવેલી એવી યાદીઓ છે જે અમુક ચોક્કસ અનુચ્છેદોની વિગતવાર માહિતી પૂરી પાડે છે. વર્તમાનમાં રહેલી ૧૨ અનુસૂચિઓ નીચે મુજબ છે:

૧. **પ્રથમ અનુસૂચિ:** ભારતના રાજ્યો અને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોના નામ અને તેમની ભૌગોલિક સીમાઓ.
૨. **બીજી અનુસૂચિ:** રાષ્ટ્રપતિ, રાજ્યપાલ, લોકસભા/વિધાનસભાના સ્પીકર, ન્યાયાધીશો વગેરેના વેતન, ભથ્થાં અને પેન્શન સંબંધિત જોગવાઈઓ.
૩. **ત્રીજી અનુસૂચિ:** મંત્રીઓ, સાંસદો, ધારાસભ્યો અને ન્યાયાધીશો દ્વારા લેવામાં આવતા સત્તાવાર શપથ અથવા પ્રતિજ્ઞાના નમૂના.
૪. **ચોથી અનુસૂચિ:** ભારતના રાજ્યો અને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો માટે રાજ્યસભા (Upper House) માં બેઠકોની ફાળવણી.
૫. **પાંચમી અનુસૂચિ:** અનુસૂચિત વિસ્તારો (Scheduled Areas) અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ (ST) ના વહીવટ અને નિયંત્રણ અંગેની ખાસ જોગવાઈઓ.
૬. **છઠ્ઠી અનુસૂચિ:** આસામ, મેઘાલય, ત્રિપુરા અને મિઝોરમ રાજ્યોના આદિવાસી વિસ્તારોના વહીવટ માટેની જોગવાઈઓ (યાદ રાખવાની ટૂંક: ATM-M).
૭. **સાતમી અનુસૂચિ:** કેન્દ્ર અને રાજ્યો વચ્ચે સત્તાની વહેંચણી કરતી ત્રણ યાદીઓ: સંઘ યાદી (Union List), રાજ્ય યાદી (State List) અને સંવર્તી/સમવર્તી યાદી (Concurrent List).
૮. **આઠમી અનુસૂચિ:** બંધારણ દ્વારા માન્યતા પ્રાપ્ત ૨૨ સત્તાવાર પ્રાદેશિક ભાષાઓ (મૂળ બંધારણમાં ૧૪ ભાષાઓ હતી, ગુજરાતી પણ આમાં સામેલ છે).
૯. **નવમી અનુસૂચિ:** જમીન સુધારણા અને જમીનદારી નાબૂદી સંબંધિત કાયદાઓ (પ્રથમ બંધારણીય સુધારો, ૧૯૫૧ દ્વારા ઉમેરાઈ. આ અનુસૂચિમાં સામેલ કાયદાઓને ન્યાયિક પડકારથી રક્ષણ મળતું હતું).
૧૦. **દસમી અનુસૂચિ:** પક્ષપલટા વિરોધી કાયદો (Anti-Defection Law). પરમા બંધારણીય સુધારા, ૧૯૮૫ દ્વારા ઉમેરાઈ.
૧૧. **અગિયારમી અનુસૂચિ:** પંચાયતી રાજ સંસ્થાઓની સત્તાઓ, અધિકારો અને જવાબદારીઓ (કુલ ૨૯ વિષયો). ૭૩મા બંધારણીય સુધારા, ૧૯૯૨ દ્વારા ઉમેરાઈ.
૧૨. **બારમી અનુસૂચિ:** નગરપાલિકાઓ અને મહાનગરપાલિકાઓની સત્તાઓ અને જવાબદારીઓ (કુલ ૧૮ વિષયો). ૭૪મા બંધારણીય સુધારા, ૧૯૯૨ દ્વારા ઉમેરાઈ.

મહત્વના અનુચ્છેદો (Important Articles) ની વિસ્તૃત સમજૂતી

બંધારણમાં ૪૫૦ થી વધુ અનુચ્છેદો હોવા છતાં, સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષાઓ અને સામાન્ય જ્ઞાન માટે કેટલાક અનુચ્છેદો અત્યંત મહત્વપૂર્ણ માનવામાં આવે છે. અહીં આપણે તેવા જ પસંદગીના અને વારંવાર પૂછાતા અનુચ્છેદોની ચર્ચા કરીશું.

ભાગ ૧: સંઘ અને તેનું રાજ્યક્ષેત્ર (અનુચ્છેદ ૧ થી ૪)

- **અનુચ્છેદ ૧:** ભારત એટલે કે 'ઇન્ડિયા', તે રાજ્યોનો બનેલો એક સંઘ (Union of States) રહેશે. ભારત કોઈ રાજ્યો વચ્ચેના કરારનું પરિણામ નથી.
- **અનુચ્છેદ ૨:** સંસદને કાયદા દ્વારા ભારતીય સંઘમાં નવા રાજ્યો દાખલ કરવાની અથવા નવી સ્થાપના કરવાની સત્તા છે (જે ભારતનો ભાગ ન હોય તેવા વિસ્તારો).
- **અનુચ્છેદ ૩:** નવા રાજ્યોનું નિર્માણ, વર્તમાન રાજ્યોના નામ, સીમાઓ કે વિસ્તારમાં ફેરફાર કરવાની સંસદની સત્તા.

ભાગ ૨: નાગરિકતા (અનુચ્છેદ ૫ થી ૧૧)

ભારતમાં 'એકલ નાગરિકતા' (Single Citizenship) નો સિદ્ધાંત છે, એટલે કે વ્યક્તિ માત્ર ભારતનો નાગરિક છે, કોઈ ચોક્કસ રાજ્યનો અલગથી નાગરિક નથી.

- **અનુચ્છેદ ૫:** બંધારણના પ્રારંભે નાગરિકતા અંગેની જોગવાઈ.
- **અનુચ્છેદ ૬:** જો કોઈ વ્યક્તિ સ્વેચ્છાએ કોઈ વિદેશી દેશની નાગરિકતા સ્વીકારે છે, તો તેની ભારતની નાગરિકતા આપોઆપ સમાપ્ત થઈ જશે.
- **અનુચ્છેદ ૧૧:** નાગરિકતાના અધિકારોનું કાયદા દ્વારા નિયમન કરવાની સંસદની સત્તા (આ અંતર્ગત જ નાગરિકતા અધિનિયમ, ૧૯૫૫ બનાવવામાં આવ્યો છે).

ભાગ ૩: મૂળભૂત અધિકારો (અનુચ્છેદ ૧૨ થી ૩૫)

મૂળભૂત અધિકારોને ભારતીય બંધારણનો 'મેગ્નાકાર્ટા' (Magna Carta) કહેવામાં આવે છે. આ અધિકારો નાગરિકોના સર્વાંગી વિકાસ અને રાજ્યની સરમુખત્યારશાહી સામે રક્ષણ માટે કાનૂની ગેરંટી પૂરી પાડે છે. મૂળ બંધારણમાં ૭ અધિકારો હતા, પરંતુ ૪૪મા સુધારા, ૧૯૭૮ દ્વારા 'સંપત્તિનો અધિકાર' (અનુચ્છેદ ૩૧) નાબૂદ કરીને તેને કાનૂની અધિકાર (અનુચ્છેદ ૩૦૦A) બનાવવામાં આવ્યો છે. હાલમાં ૬ મૂળભૂત અધિકારો છે:

૧. સમાનતાનો અધિકાર (અનુચ્છેદ ૧૪ થી ૧૮)

- **અનુચ્છેદ ૧૪:** કાયદા સમક્ષ સમાનતા અને કાયદાનું સમાન રક્ષણ.
- **અનુચ્છેદ ૧૫:** ધર્મ, જ્ઞાતિ, લિંગ, વંશ કે જન્મસ્થળના આધારે નાગરિકો વચ્ચે ભેદભાવ પર પ્રતિબંધ.
- **અનુચ્છેદ ૧૬:** જાહેર રોજગારીની બાબતોમાં તકની સમાનતા (સરકારી નોકરીઓમાં સમાન અવસર).
- **અનુચ્છેદ ૧૭: અસ્પૃશ્યતા નાબૂદી (Abolition of Untouchability)** – આ અત્યંત મહત્વનો અનુચ્છેદ છે, જે કોઈપણ સ્વરૂપે અસ્પૃશ્યતાના પાલનને સજાપાત્ર ગુનો જાહેર કરે છે.
- **અનુચ્છેદ ૧૮:** ઇલકાબો કે ખિતાબોની નાબૂદી (રાજા-મહારાજા જેવા પદો પર પ્રતિબંધ, જોકે ભારત રત્ન કે પદ્મ એવોર્ડ આમાં અપવાદ છે).

૨. સ્વાતંત્ર્યનો અધિકાર (અનુચ્છેદ ૧૯ થી ૨૨)

- **અનુચ્છેદ ૧૯:** નાગરિકોને ૬ પ્રકારની સ્વતંત્રતાની ખાતરી:
 - ૧૯(૧)(A): વાણી અને અભિવ્યક્તિની સ્વતંત્રતા (પ્રેસ કે મીડિયાની સ્વતંત્રતા આમાં જ સમાવિષ્ટ છે).
 - ૧૯(૧)(B): શાંતિપૂર્વક અને શસ્ત્રો વિના એકઠા થવાની સ્વતંત્રતા.
 - ૧૯(૧)(C): મંડળો, સંઘો અથવા સહકારી મંડળીઓ સ્થાપવાની સ્વતંત્રતા.
 - ૧૯(૧)(D): ભારતના સમગ્ર રાજ્યક્ષેત્રમાં મુક્તપણે હરવા-ફરવાની સ્વતંત્રતા.
 - ૧૯(૧)(E): ભારતના કોઈપણ ભાગમાં રહેવાની અને સ્થાયી થવાની સ્વતંત્રતા.
 - ૧૯(૧)(G): કોઈપણ વ્યવસાય, વેપાર કે ધંધો રોજગાર કરવાની સ્વતંત્રતા.
- **અનુચ્છેદ ૨૦:** ગુનાઓ માટે દોષસિદ્ધિ સંબંધિત રક્ષણ (એક ગુના માટે એક જ વાર સજા, પોતાની વિરુદ્ધ સાક્ષી બનવા દબાણ ન કરી શકાય).
- **અનુચ્છેદ ૨૧: જીવન અને વ્યક્તિગત સ્વાતંત્ર્યનું રક્ષણ (Right to Life and Personal Liberty)** – આ બંધારણનો સૌથી વ્યાપક અનુચ્છેદ છે, જેમાં પ્રદૂષણ મુક્ત પાણી-હવા મેળવવાનો, પ્રાઇવસી (ગોપનીયતા) નો અને સન્માનપૂર્વક જીવવાનો અધિકાર સામેલ છે.
- **અનુચ્છેદ ૨૧A: શિક્ષણનો અધિકાર (Right to Education)** – ૮૬મા બંધારણીય સુધારા, ૨૦૦૨ દ્વારા ઉમેરાયો. તે મુજબ ૬ થી ૧૪ વર્ષના તમામ બાળકોને મફત અને ફરજિયાત શિક્ષણ મેળવવાનો મૂળભૂત અધિકાર છે.
- **અનુચ્છેદ ૨૨:** કેટલીક બાબતોમાં ધરપકડ અને અટકાયત સામે રક્ષણ (ધરપકડ કરાયેલ વ્યક્તિને ૨૪ કલાકની અંદર મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ રજૂ કરવી અનિવાર્ય છે).

૩. શોષણ વિરોધી અધિકાર (અનુચ્છેદ ૨૩ અને ૨૪)

- અનુચ્છેદ ૨૩: મનુષ્ય વેપાર (Human Trafficking), વેઠપ્રથા અને બળજબરીપૂર્વકની મજૂરી પર પ્રતિબંધ.
- અનુચ્છેદ ૨૪: બાળમજૂરી પર પ્રતિબંધ. ૧૪ વર્ષથી ઓછી ઉંમરના બાળકોને કારખાના, ખાણ કે અન્ય જોખમી કામોમાં રાખવા પર સંપૂર્ણ મનાઈ છે.

૪. ધાર્મિક સ્વાતંત્ર્યનો અધિકાર (અનુચ્છેદ ૨૫ થી ૨૮)

- અનુચ્છેદ ૨૫: અંતઃકરણપૂર્વક કોઈપણ ધર્મ માનવાની, પાળવાની અને તેનો પ્રચાર-પ્રસાર કરવાની સ્વતંત્રતા.
- અનુચ્છેદ ૨૬: ધાર્મિક બાબતોના વહીવટ અને સંસ્થાઓ સ્થાપવાની સ્વતંત્રતા.

૫. સાંસ્કૃતિક અને શૈક્ષણિક અધિકાર (અનુચ્છેદ ૨૯ અને ૩૦)

- અનુચ્છેદ ૨૯: લઘુમતી નાગરિકોને પોતાની વિશિષ્ટ ભાષા, લિપિ અને સંસ્કૃતિને જાળવી રાખવાનો અધિકાર.
- અનુચ્છેદ ૩૦: લઘુમતી વર્ગોને પોતાની પસંદગીની શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ સ્થાપવાનો અને તેનો વહીવટ કરવાનો અધિકાર.

૬. બંધારણીય ઇલાજોનો અધિકાર (અનુચ્છેદ ૩૨)

જો નાગરિકના મૂળભૂત અધિકારોનું ઉલ્લંઘન થાય, તો તે સીધો જ સર્વોચ્ચ અદાલત (Supreme Court) પાસે જઈ શકે છે. અદાલત અધિકારોના રક્ષણ માટે પાંચ પ્રકારની રિટ (Writ) જાહેર કરે છે: બંદી પ્રત્યક્ષીકરણ (Habeas Corpus), પરમાદેશ (Mandamus), પ્રતિષેધ (Prohibition), ઉત્ત્રેષણ (Certiorari) અને અધિકાર પૃચ્છા (Quo Warranto).

- ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરે અનુચ્છેદ ૩૨ ને ‘બંધારણનો આત્મા અને હૃદય’ (Soul and Heart of the Constitution) કહ્યો છે.

ભાગ ૪: રાજ્યનીતિના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો (અનુચ્છેદ ૩૬ થી ૫૧)

આ સિદ્ધાંતો આયર્લેન્ડના બંધારણમાંથી લેવામાં આવ્યા છે. તેનો મુખ્ય હેતુ ભારતમાં એક ‘કલ્યાણ રાજ્ય’ (Welfare State) ની સ્થાપના કરવાનો છે. આ સિદ્ધાંતો અદાલત દ્વારા લાગુ કરાવી શકાતા નથી (નોન-જસ્ટિસિએબલ), પરંતુ દેશના શાસન અને કાયદા નિર્માણમાં તે પાયાના આદર્શો છે.

- અનુચ્છેદ ૩૬A: ગરીબો માટે સમાન ન્યાય અને મફત કાનૂની સહાય.
- અનુચ્છેદ ૪૦: ગ્રામ પંચાયતોની સ્થાપના અને સંગઠન (ગાંધીવાદી વિચારસરણી પર આધારિત).
- અનુચ્છેદ ૪૪: સમાન નાગરિક ધારો (Uniform Civil Code – UCC) – દેશના તમામ ધર્મના નાગરિકો માટે લગ્ન, વસિયત અને છૂટાછેડા જેવા સિવિલ મામલાઓમાં એક સરખો કાયદો હોવો જોઈએ.
- અનુચ્છેદ ૪૫: ૬ વર્ષથી ઓછી ઉંમરના બાળકોની સંભાળ અને શિક્ષણની જોગવાઈ.
- અનુચ્છેદ ૪૭: નાગરિકોનું જીવનધોરણ અને પોષણયુક્ત આહારનું સ્તર ઊંચું લાવવાની રાજ્યની ફરજ (દાડબંધી આ અનુચ્છેદ હેઠળ લાવી શકાય).
- અનુચ્છેદ ૪૮A: પર્યાવરણ, વન અને વન્યજીવોનું રક્ષણ અને સુધારણા.
- અનુચ્છેદ ૫૦: ન્યાયતંત્રને કારોબારીથી અલગ રાખવું (Independence of Judiciary).
- અનુચ્છેદ ૫૧: આંતરરાષ્ટ્રીય શાંતિ અને સલામતીને પ્રોત્સાહન આપવું.

ભાગ ૪A: મૂળભૂત ફરજો (અનુચ્છેદ ૫૧A)

મૂળ બંધારણમાં નાગરિકો માટે કોઈ ફરજોનો ઉલ્લેખ ન હતો. કટોકટી દરમિયાન સરદાર સ્વર્ણ સિંહ સમિતિની ભલામણોના આધારે ૪૨મો બંધારણીય સુધારો, ૧૯૭૬ દ્વારા આ ભાગ અને અનુચ્છેદ ઉમેરાયા. શરૂઆતમાં ૧૦ ફરજો હતી, પરંતુ ૨૦૦૨માં ૮૬મા સુધારા દ્વારા વધુ ૧ ફરજ ઉમેરાતા હાલમાં ૧૧ મૂળભૂત ફરજો છે.

- દાખલા તરીકે: રાષ્ટ્રધ્વજ અને રાષ્ટ્રગીતનું સન્માન કરવું, હિંસાનો ત્યાગ કરવો, પર્યાવરણનું રક્ષણ કરવું અને ૬ થી ૧૪ વર્ષના બાળકોને ભણવાની તક પૂરી પાડવી એ માતા-પિતાની ફરજ રહેશે.

ભાગ પ: સંઘ સરકાર – કેન્દ્ર (અનુચ્છેદ ૫૨ થી ૧૫૧)

આ બંધારણનો સૌથી મોટો ભાગ છે જે કેન્દ્ર સરકારના માળખા (રાષ્ટ્રપતિ, સંસદ, વડાપ્રધાન અને સુપ્રિમ કોર્ટ) નું વર્ણન કરે છે.

રાષ્ટ્રપતિ અને ઉપરાષ્ટ્રપતિ

- **અનુચ્છેદ ૫૨:** ભારત દેશના એક રાષ્ટ્રપતિ (President of India) રહેશે, જેઓ દેશના પ્રથમ નાગરિક અને બંધારણીય વડા છે.
- **અનુચ્છેદ ૫૪:** રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણી માટેનું મતદારમંડળ (ચૂંટાયેલા સાંસદો અને ધારાસભ્યો).
- **અનુચ્છેદ ૬૧:** રાષ્ટ્રપતિ પર બંધારણના ઉલ્લંઘન બદલ ચલાવવામાં આવતી **મહાભિયોગની પ્રક્રિયા (Impeachment)**.
- **અનુચ્છેદ ૬૩:** ભારતના એક ઉપરાષ્ટ્રપતિ રહેશે, જેઓ હોદ્દાની રૂએ રાજ્યસભાના અધ્યક્ષ (Chairman) બને છે (અનુચ્છેદ ૬૪).
- **અનુચ્છેદ ૭૨:** રાષ્ટ્રપતિની ક્ષમાદાનની સત્તા (કોઈપણ ગુનેગારની ફાંસીની સજા પણ માફ કરવાની અસાધારણ સત્તા).

વડાપ્રધાન અને મંત્રીમંડળ

- **અનુચ્છેદ ૭૪:** રાષ્ટ્રપતિને તેમના કાર્યોમાં સલાહ અને સહાય આપવા માટે વડાપ્રધાનના વડપણ હેઠળ એક મંત્રીપરિષદ રહેશે.
- **અનુચ્છેદ ૭૫:** વડાપ્રધાનની નિમણૂક રાષ્ટ્રપતિ કરશે અને અન્ય મંત્રીઓની નિમણૂક વડાપ્રધાનની સલાહથી થશે. મંત્રીમંડળ સામૂહિક રીતે 'લોકસભા' ને જવાબદાર હોય છે.

એટર્ની જનરલ અને સંસદ

- **અનુચ્છેદ ૭૬:** ભારતના એટર્ની જનરલ (**Attorney General for India**) – તેઓ ભારત સરકારના સર્વોચ્ચ કાનૂની સલાહકાર અને પ્રથમ કાયદા અધિકારી છે.
- **અનુચ્છેદ ૭૯:** ભારત દેશ માટે એક સંસદ (Parliament) રહેશે, જે રાષ્ટ્રપતિ, લોકસભા અને રાજ્યસભાની બનેલી હશે.
- **અનુચ્છેદ ૮૦:** રાજ્યસભા (ઉપલું ગૃહ – કાયમી ગૃહ) ની રચના અને સભ્ય સંખ્યા (મહત્તમ ૨૫૦).
- **અનુચ્છેદ ૮૧:** લોકસભા (નીચલું ગૃહ – લોકપ્રિય ગૃહ) ની રચના.
- **અનુચ્છેદ ૧૦૮:** અમુક સંજોગોમાં સંસદના બંને ગૃહોની **સંયુક્ત બેઠક (Joint Sitting)** બોલાવવાની રાષ્ટ્રપતિની સત્તા.
- **અનુચ્છેદ ૧૧૦:** નાણાં વિધેયક (**Money Bill**) ની ખાસ વ્યાખ્યા (કોઈ ખરડો નાણાં ખરડો છે કે નહીં તે નક્કી કરવાની આખરી સત્તા લોકસભાના સ્પીકરની છે).
- **અનુચ્છેદ ૧૧૨:** વાર્ષિક નાણાકીય પત્રક જેને આપણે સામાન્ય ભાષામાં '**બજેટ**' (**Budget**) કહીએ છીએ.
- **અનુચ્છેદ ૧૨૩:** જ્યારે સંસદનું સત્ર ચાલુ ન હોય ત્યારે રાષ્ટ્રપતિની **વટહુકમ (Ordinance)** બહાર પાડવાની સત્તા.

સર્વોચ્ચ અદાલત (Supreme Court) અને CAG

- **અનુચ્છેદ ૧૨૪:** ભારતમાં એક સર્વોચ્ચ અદાલત (Supreme Court of India) ની સ્થાપના અને ગઠન.
- **અનુચ્છેદ ૧૨૯:** સર્વોચ્ચ અદાલત એક 'અભિલેખ અદાલત' (Court of Record) રહેશે.
- **અનુચ્છેદ ૧૪૩:** રાષ્ટ્રપતિની સર્વોચ્ચ અદાલત પાસેથી કાનૂની બાબતો પર સલાહ મેળવવાની સત્તા (જોકે અદાલત સલાહ આપવા અને રાષ્ટ્રપતિ તે માનવા બંધાયેલા નથી).
- **અનુચ્છેદ ૧૪૮:** ભારતના નિયંત્રક અને મહાલેખા પરીક્ષક (**Comptroller and Auditor General – CAG**) ની નિમણૂક. તેઓ જાહેર નાણાંના રક્ષક (Watchdog of Public Purse) છે જે સરકારના ખર્ચનું ઓડિટ કરે છે.

ભાગ ૬: રાજ્ય સરકાર (અનુચ્છેદ ૧૫૨ થી ૨૩૭)

જેમ કેન્દ્રમાં વ્યવસ્થા છે તેવી જ સમાંતર વ્યવસ્થા રાજ્યો માટે કરવામાં આવી છે.

- અનુચ્છેદ ૧૫૩: દરેક રાજ્ય માટે એક રાજ્યપાલ (Governor) રહેશે.
- અનુચ્છેદ ૧૬૪: મુખ્યમંત્રી (CM) ની નિમણૂક રાજ્યપાલ કરશે.
- અનુચ્છેદ ૧૬૫: રાજ્યના એડવોકેટ જનરલ (Advocate General) – રાજ્ય સરકારના સર્વોચ્ચ કાનૂની સલાહકાર.
- અનુચ્છેદ ૨૧૩: રાજ્યપાલની વટહુકમ બહાર પાડવાની સત્તા.
- અનુચ્છેદ ૨૧૪: દરેક રાજ્ય માટે એક વડી અદાલત (High Court) રહેશે.
- અનુચ્છેદ ૨૨૬: મૂળભૂત અધિકારો તેમજ અન્ય હેતુઓ માટે રિટ (Writ) જાહેર કરવાની વડી અદાલતોની સત્તા (આ સત્તા સુપ્રિમ કોર્ટના અનુચ્છેદ ૩૨ કરતા પાણ વ્યાપક છે).

અન્ય અગત્યના બંધારણીય અનુચ્છેદો

- અનુચ્છેદ ૨૪૩ થી ૨૪૩O: પંચાયતી રાજ વ્યવસ્થાની વિગતો (ભાગ ૯).
- અનુચ્છેદ ૨૬૬: ભારત અને રાજ્યોની સંયોજિત નિધિ (Consolidated Fund) – સરકારની તમામ કમાણી અને ખર્ચ આ ખાતામાંથી થાય છે.
- અનુચ્છેદ ૨૬૭: આકસ્મિક નિધિ (Contingency Fund) – કટોકટીના સમયે અણધાર્યા ખર્ચ માટે રાષ્ટ્રપતિ હસ્તકનું ખાતું.
- અનુચ્છેદ ૨૮૦: નાણાં પંચ (Finance Commission) – કેન્દ્ર અને રાજ્યો વચ્ચે ટેક્સની વહેંચણીની ભલામણ કરવા દર ૫ વર્ષે રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા ગઠન.
- અનુચ્છેદ ૩૦૦A: સંપત્તિનો અધિકાર (હાલમાં કાનૂની અધિકાર).
- અનુચ્છેદ ૩૧૫: કેન્દ્ર માટે યુનિયન પબ્લિક સર્વિસ કમિશન (UPSC) અને રાજ્યો માટે સ્ટેટ પબ્લિક સર્વિસ કમિશન (જેમ કે GPSC) ની સ્થાપના.
- અનુચ્છેદ ૩૨૪: ચૂંટણી પંચ (Election Commission of India) – દેશમાં લોકસભા, રાજ્યસભા, રાષ્ટ્રપતિ અને વિધાનસભાની ચૂંટણીઓ મુક્ત અને નિષ્પક્ષ રીતે કરાવવા માટેની સ્વાયત્ત સંસ્થા.
- અનુચ્છેદ ૩૩૮: રાષ્ટ્રીય અનુસૂચિત જાતિ આયોગ (NCSC).
- અનુચ્છેદ ૩૩૮A: રાષ્ટ્રીય અનુસૂચિત જનજાતિ આયોગ (NCST).
- અનુચ્છેદ ૩૪૩: સંઘની સત્તાવાર રાજભાષા દેવનાગરી લિપિમાં લખાયેલી 'હિન્દી' રહેશે.

કટોકટી સંબંધિત જોગવાઈઓ (Emergency Provisions – ભાગ ૧૮)

ભારતમાં ત્રણ પ્રકારની કટોકટી લાદવાની સત્તા રાષ્ટ્રપતિ પાસે છે.

- અનુચ્છેદ ૩૫૨: રાષ્ટ્રીય કટોકટી (National Emergency) – યુદ્ધ, બાહ્ય આક્રમણ અથવા સશસ્ત્ર બળવાના સમયે (ભારતમાં અત્યાર સુધી ૩ વાર લાદવામાં આવી છે).
- અનુચ્છેદ ૩૫૬: રાષ્ટ્રપતિ શાસન (President's Rule) – જ્યારે કોઈ રાજ્યમાં બંધારણીય તંત્ર નિષ્ફળ જાય ત્યારે (ગુજરાતમાં અત્યાર સુધી ૫ વાર રાષ્ટ્રપતિ શાસન લદાયું છે).
- અનુચ્છેદ ૩૬૦: નાણાકીય કટોકટી (Financial Emergency) – જ્યારે દેશની આર્થિક સ્થિતિ કે શાખ જોખમમાં હોય (ભારતમાં હજુ સુધી એક પણ વાર નાણાકીય કટોકટી લાદવામાં આવી નથી).

બંધારણીય સુધારો (ભાગ ૨૦)

- અનુચ્છેદ ૩૬૮: સંસદની બંધારણમાં સુધારો કરવાની અસાધારણ સત્તા અને તેની પ્રક્રિયા (દક્ષિણ આફ્રિકાના બંધારણમાંથી પ્રેરિત).

બંધારણની લાક્ષણિકતાઓ

ભારતનું બંધારણ તેની અનન્ય લાક્ષણિકતાઓના કારણે વિશ્વભરમાં પ્રશંસા પામ્યું છે. તેના મુખ્ય લક્ષણો નીચે મુજબ છે.

- **સૌથી લાંબુ લેખિત બંધારણ:** અમેરિકાનું બંધારણ અત્યંત ટૂંકું છે (માત્ર ૭ અનુચ્છેદ), જ્યારે ભારતનું બંધારણ વ્યાપક અને વિગતવાર છે જેથી કેન્દ્ર અને રાજ્ય વચ્ચે ભવિષ્યમાં કોઈ વિવાદ ન થાય.
- **નમ્યતા અને અનમ્યતાનું મિશ્રણ:** આપણું બંધારણ બ્રિટનની જેમ એટલું લવચીક પણ નથી કે સંસદ સામાન્ય બહુમતીથી ગમે તેવા મોટા ફેરફાર કરી નાખે, અને અમેરિકાની જેમ એટલું કઠોર પણ નથી કે તેમાં સુધારો કરવો અશક્ય બની જાય. કેટલાક સુધારા સાદી બહુમતીથી થાય છે, તો કેટલાક માટે વિશેષ બહુમતી અને અડધા રાજ્યોની મંજૂરી જરૂરી બને છે.
- **સંસદની સર્વોચ્ચતા અને ન્યાયતંત્રની સાર્વભૌમતા વચ્ચે સમન્વય:** ભારતમાં બ્રિટનની સંસદીય સર્વોચ્ચતા અને અમેરિકાની ન્યાયિક સર્વોચ્ચતા વચ્ચે મધ્યમ માર્ગ અપનાવવામાં આવ્યો છે. સંસદ કાયદો બનાવી શકે છે, પરંતુ જો તે બંધારણ વિરુદ્ધનો હોય તો ન્યાયતંત્ર તેને રદબાતલ ઠેરવી શકે છે.
- **સ્વતંત્ર અને એકીકૃત ન્યાયતંત્ર:** ભારતમાં કેન્દ્ર અને રાજ્યો માટે અલગ અદાલતો નથી, પરંતુ એક પિરામિડ જેવું માળખું છે જેમાં ટોચ પર સુપ્રિમ કોર્ટ, તેની નીચે હાઈકોર્ટ અને તળિયે જિલ્લા અદાલતો આવેલી છે. ન્યાયતંત્ર કારોબારીથી સંપૂર્ણ મુક્ત છે.
- **પુખ્ત વય મતાધિકાર:** કોઈ ભેદભાવ વિના ૧૮ વર્ષ પૂર્ણ કરનાર દરેક ભારતીય નાગરિકને વોટ આપવાનો સમાન અધિકાર છે.

બંધારણ બુક PDF નું મહત્વ અને ડાઉનલોડ કરી રીતે કરશો?

સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષાઓ (Competitive Exams) ની તૈયારી કરતા તમામ ઉમેદવારો માટે 'ભારતનું બંધારણ બુક PDF' (Bharat Nu Bandharan In Gujarati PDF) એ સૌથી મહત્વનું સ્ટડી મટીરીયલ છે. બંધારણ વિષય રોકડા માર્ક્સ અપાવનારો વિષય માનવામાં આવે છે.

બુક PDF ના ફાયદા:

- **અદ્યતન માહિતી:** સરકારની સત્તાવાર વેબસાઇટ્સ પર ઉપલબ્ધ PDF માં ૧૦૬મા બંધારણીય સુધારા સુધીની અદ્યતન માહિતી વિગતવાર ફૂટનોટ સાથે ઉપલબ્ધ હોય છે.
- **સરળ રિવિઝન:** કલમો, ભાગો અને કોષ્ટકો સ્વરૂપે હોવાથી પરીક્ષાના છેલ્લા દિવસોમાં ઝડપી પુનરાવર્તન માટે અનુકૂળ રહે છે.
- **પ્રાદેશિક ભાષામાં સમજ:** અંગ્રેજી અને હિન્દી ન સમજી શકતા વિદ્યાર્થીઓ માટે ગુજરાત સરકારના વૈધાનિક વિભાગ દ્વારા પ્રકાશિત શુદ્ધ ગુજરાતી અનુવાદની સંવિધાન PDF આશીર્વાદરૂપ સાબિત થાય છે.

સત્તાવાર બુક PDF ડાઉનલોડ કરવાની પ્રક્રિયા:

ભારત સરકારના વિધિ અને ન્યાય મંત્રાલયના વૈધાનિક વિભાગ (Legislative Department) ની સત્તાવાર વેબસાઇટ **legislative.gov.in** પર જઈને 'Constitution of India' સેક્શનમાં પ્રાદેશિક ભાષાઓ (Regional Languages) અંતર્ગત '**Constitution in Gujarati**' ની સત્તાવાર અને પ્રમાણભૂત લિંક પરથી મફતમાં ઓરિજિનલ PDF ડાઉનલોડ કરી શકાય છે. આ સિવાય બજારમાં પ્રખ્યાત પ્રકાશનની પુસ્તકો પણ ઉપલબ્ધ હોય છે, પરંતુ સત્તાવાર સરકારી પીડીએફ વાંચવી હંમેશા વધુ વિશ્વસનીય રહે છે.

બંધારણ સંબંધિત રોચક અને મહત્વના તથ્યો

છેલ્લે, આપણે બંધારણના નિર્માણ અને તેની સાથે જોડાયેલી કેટલીક રસપ્રદ બાબતો પર એક નજર કરીએ જે જનરલ નોલેજ માટે ખૂબ ઉપયોગી છે.

- **મૂળ નકલો ક્યાં છે?** પ્રેમ બિહારી નારાયણ રાયઝાદા દ્વારા હાથથી લખાયેલી બંધારણની મૂળ હિન્દી અને અંગ્રેજી નકલો આજે પણ નવી દિલ્હીમાં સંસદ ભવનના પુસ્તકાલયમાં રાખવામાં આવેલી છે. આ નકલો ખરાબ ન થાય તે માટે તેને ખાસ 'હિલિયમ ગેસ' (Helium Gas) ભરેલા કાચના બોક્સમાં સુરક્ષિત રાખવામાં આવી છે.
- **કુલ શબ્દો:** અંગ્રેજી સંસ્કરણની વાત કરીએ તો મૂળ ભારતીય બંધારણમાં આશરે ૧,૧૭,૩૬૯ શબ્દો હતા, જે તેને વિશ્વનું સૌથી મોટું લેખિત બંધારણ બનાવે છે.
- **બંધારણ સભામાં મહિલાઓ:** બંધારણ સભામાં કુલ ૧૫ મહિલા સભ્યો સામેલ હતા, જેમાં સરોજિની નાયડુ, વિજયાલક્ષ્મી પંડિત, સુચેતા કૃપલાની, રાજકુમારી અમૃત કૌર અને હંસાબેન મહેતા (ગુજરાતના) જેવા અગ્રણી મહિલાઓનો સમાવેશ થાય છે. જેઓએ મહિલા અધિકારો માટે અવાજ ઉઠાવ્યો હતો.
- **પ્રથમ હસ્તાક્ષર:** બંધારણની નકલ પર સૌપ્રથમ હસ્તાક્ષર ભારતના પ્રથમ વડાપ્રધાન પંડિત જવાહરલાલ નેહરુએ કર્યા હતા અને અંતિમ સહી પ્રમુખ ડૉ. રાજેન્દ્ર પ્રસાદે કરી હતી.
- **રાષ્ટ્રીય પ્રતીકોનો સ્વીકાર:** બંધારણ સભા દ્વારા ૨૨ જુલાઈ, ૧૯૪૭ ના રોજ રાષ્ટ્રધ્વજ (તિરંગો) નો સ્વીકાર કરાયો હતો. જ્યારે ૨૪ જાન્યુઆરી, ૧૯૫૦ ના રોજ 'જન ગણ મન' ને રાષ્ટ્રગીત અને 'વંદે માતરમ્' ને રાષ્ટ્રગીત તરીકે સત્તાવાર માન્યતા આપવામાં આવી હતી. આ જ દિવસે ડૉ. રાજેન્દ્ર પ્રસાદે ભારતના પ્રથમ રાષ્ટ્રપતિ તરીકે ચૂંટવામાં આવ્યા હતા.

ભારતનું બંધારણ એ માત્ર એક રાજકીય માળખું નથી, પરંતુ તે દેશના વૈવિધ્યસભર સમાજને એક તાંતણે બાંધી રાખતી શક્તિ છે. કાશ્મીરથી કન્યાકુમારી અને અટકથી કટક સુધી ફેલાયેલા આ વિશાળ દેશમાં શાંતિ, સમૃદ્ધિ અને લોકશાહી અકબંધ રહી છે, તો તેનો સંપૂર્ણ શ્રેય આપણા બંધારણના દુરંદેશી ઘડવૈયાઓ અને ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરની દીર્ઘદ્રષ્ટિને જાય છે. નાગરિક તરીકે બંધારણનું પાલન કરવું, તેના આદર્શોનો આદર કરવો અને આપણી મૂળભૂત ફરજો નિભાવવી એ જ આ મહાન ગ્રંથ પ્રત્યેની સાચી શ્રદ્ધાંજલિ છે.

નિષ્કર્ષ (Conclusion)

ભારતનું બંધારણ એ માત્ર એક કાનૂની દસ્તાવેજ કે શાસન ચલાવવાની પુસ્તિકા નથી, પરંતુ તે દેશના કરોડો નાગરિકોની આશા, આકાંક્ષા અને સ્વતંત્રતાનું જીવંત પ્રતીક છે. સદીઓની ગુલામી અને સામાજિક અસમાનતાના અંધકારમાંથી બહાર નીકળીને ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર અને અન્ય મહાન ઘડવૈયાઓએ એક એવા રાષ્ટ્રની કલ્પના કરી હતી, જ્યાં અંતિમ છેવાડાના માનવીને પણ ન્યાય, સમાનતા અને સન્માનપૂર્વક જીવવાનો અધિકાર મળે.

સમયની સાથે બદલાતી પરિસ્થિતિઓ મુજબ તેમાં થયેલા બંધારણીય સુધારાઓ એ સાબિત કરે છે કે તે એક જડ દસ્તાવેજ નથી, પરંતુ પ્રગતિશીલ વિચારોને સ્વીકારનારું 'જીવંત બંધારણ' છે. સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષાઓની તૈયારી કરતા વિદ્યાર્થીઓ માટે બંધારણનો ઊંડો અભ્યાસ જેટલો ગુણ મેળવવા માટે અનિવાર્ય છે, તેટલો જ તે દેશના દરેક જાગૃત નાગરિક માટે પોતાના હકો અને ફરજોને સમજવા માટે પણ જરૂરી છે.

સંક્ષિપ્તમાં કહીએ તો, બંધારણની સર્વોચ્ચતા જ ભારતીય લોકશાહીની સાચી તાકાત છે. નાગરિક તરીકે બંધારણમાં દર્શાવેલા આદર્શોનું પાલન કરવું, દેશની એકતા અને અખંડિતતાનું રક્ષણ કરવું અને અધિકારોની સાથે-સાથે પોતાની મૂળભૂત ફરજો પ્રત્યે સજાગ રહેવું એ જ આપણી સાચી રાષ્ટ્રભક્તિ છે. જો નાગરિકો અને શાસકો બંધારણના આત્માને વફાદાર રહેશે, તો વૈશ્વિક ફલક પર ભારતની લોકશાહી કાયમ અજેય અને અડીખમ રહેશે.

કેટલાક મહત્વપૂર્ણ પ્રશ્નોત્તરીની યાદી (FAQs)

વિદ્યાર્થીઓ અને વાચકોના મનમાં કેટલાક પાયાના પ્રશ્નો ઉદ્ભવતા હોય છે. ખાસ કરીને સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષાઓની દ્રષ્ટિએ બંધારણના કેટલાક વિશિષ્ટ તથ્યો વારંવાર ચર્ચાના કેન્દ્રમાં રહે છે. આ વિષય પરની પકડ વધુ મજબૂત બને અને મનમાં રહેલી નાની-મોટી મૂંઝવણો દૂર થાય તેવા હેતુથી, અહીં સૌથી વધુ પૂછાતા કેટલાક મહત્વપૂર્ણ પ્રશ્નોત્તરીની યાદી રજૂ કરવામાં આવી છે.

૧. ભારતના મૂળ બંધારણમાં કુલ કેટલા અનુચ્છેદ અને ભાગ હતા, અને હાલમાં કેટલા છે?

મૂળ બંધારણમાં (૨૬ જાન્યુઆરી, ૧૯૫૦ ના રોજ) કુલ ૨૨ ભાગ, ૩૯૫ અનુચ્છેદ અને ૮ અનુસૂચિઓ સામેલ હતી. સમય જતાં થયેલા વિવિધ બંધારણીય સુધારાઓના કારણે વર્તમાનમાં (વર્ષ ૨૦૨૬ ની સ્થિતિએ) ગણતરીની દ્રષ્ટિએ ૨૫ ભાગ, ૪૭૦ થી વધુ અનુચ્છેદ અને ૧૨ અનુસૂચિઓ આવેલી છે. જોકે, મૂળ ક્રમાંક આજે પણ ૨૨ ભાગ અને ૩૯૫ અનુચ્છેદનો જ છે, જેમાં પેટા-અનુચ્છેદો (જેમ કે ૨૧A, ૫૧A) ઉમેરવામાં આવ્યા છે.

૨. બંધારણના કયા ભાગને 'મેગાકાર્ટ' કહેવામાં આવે છે અને શા માટે?

ભારતીય બંધારણના ભાગ-૩ (અનુચ્છેદ ૧૨ થી ૩૫) ને ભારતનો 'મેગ્નાકાર્ટા' (Magna Carta) કહેવામાં આવે છે. મેગ્નાકાર્ટા એ બ્રિટનના રાજા કિંગ જોન દ્વારા ૧૨૧૫ માં નાગરિકોના મૂળભૂત અધિકારો માટે જાહેર કરાયેલો પ્રથમ લેખિત દસ્તાવેજ હતો. ભારતના બંધારણનો આ ભાગ નાગરિકોને મૂળભૂત અધિકારોની કાનૂની ગેરંટી આપે છે, તેથી તેને આ નામ આપવામાં આવ્યું છે.

૩. બંધારણના આમુખમાં અત્યાર સુધી કેટલી વાર સુધારો કરવામાં આવ્યો છે અને કયા શબ્દો ઉમેરાયા છે?

ભારતના ઇતિહાસમાં બંધારણના આમુખમાં અત્યાર સુધીમાં માત્ર એક જ વાર સુધારો કરવામાં આવ્યો છે. વર્ષ ૧૯૭૬ માં કરવામાં આવેલા ૪૨મા બંધારણીય સુધારા દ્વારા આમુખમાં ત્રણ નવા શબ્દો ઉમેરવામાં આવ્યા હતા: **સમાજવાદી (Socialist), બિનસાંપ્રદાયિક (Secular) અને અખંડિતતા (Integrity).**

૪. ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરે કયા અનુચ્છેદને 'બંધારણનો આત્મા અને હૃદય' કહ્યો છે?

ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરે અનુચ્છેદ ૩૨ (બંધારણીય ઇલાજોનો અધિકાર) ને બંધારણનો 'આત્મા અને હૃદય' કહ્યો છે. આ અનુચ્છેદ નાગરિકોને એ સત્તા આપે છે કે જો તેમના મૂળભૂત અધિકારોનું હનન થાય, તો તેઓ સીધા જ દેશની સર્વોચ્ચ અદાલત (સુપ્રિમ કોર્ટ) ના દ્વાર ખખડાવી શકે છે અને અદાલત રિટ જાહેર કરીને અધિકારોનું રક્ષણ કરે છે.

૫. ભારતનું મૂળ બંધારણ કઈ ભાષામાં લખાયું હતું અને તેને હાથથી લખનાર વ્યક્તિ કોણ હતા?

ભારતનું મૂળ બંધારણ કોઈપણ ટાઈપિંગ કે પ્રિન્ટિંગ વિના સંપૂર્ણપણે હાથથી અંગ્રેજી અને હિન્દી એમ બંને ભાષામાં લખવામાં આવ્યું હતું. આ બંધારણને દિલ્હીના પ્રખ્યાત હસ્તલેખક **પ્રેમ બિહારી નારાયણ રાયઝાદા** એ ખૂબ જ સુંદર ઇટાલિક શૈલીમાં પોતાના હાથથી લખ્યું હતું, જ્યારે તેના પાનાઓ પર કલાત્મક ચિત્રકામ શાંતિનિકેતનના નંદલાલ બોઝ અને તેમના શિષ્યો દ્વારા કરવામાં આવ્યું હતું.

આશા કરુ છું ભારતનું બંધારણ: કોણે લખ્યું, અનુચ્છેદ, આમુખ, બુક PDF વિશેની બધી માહિતી સારી રીતે આપી શકી છું. પોસ્ટ સારી લાગી હોય તો અન્ય લોકોની સાથે શેયર કરવા માટે પણ નમ્ર વિનંતી છે.